

De oversete og mishandlede ordforbindelser

Farø, Ken Joensen; Lorentzen, Henrik

Published in:
LexicoNordica

Publication date:
2009

Document version
Også kaldet Forlagets PDF

Document license:
[Ikke-specificeret](#)

Citation for published version (APA):
Farø, K. J., & Lorentzen, H. (2009). De oversete og mishandlede ordforbindelser. *LexicoNordica*, (16), 75-101.

Ken Farø & Henrik Lorentzen

De oversete og mishandlede ordforbindelser – hvilke, hvor og hvorfor?

This article analyses some of the most important and recent general and phraseological dictionaries of Danish on the assumption that they cover only a fragment of all relevant types of lexicalised phrasemes. The results of the analysis indicate, among other things, that the so-called idiom dictionaries cover only a small number of phraseological types, i.e. typically the iconographical idioms even though they include other types in a rather unsystematic way. Paradoxically, the general dictionaries seem to be the right place to look up this part of the vocabulary as well. From a typological point of view, however, the general dictionaries also have trouble with the category called *Phraseoschablonen* in the German tradition or *schematic idioms* in the English tradition. Furthermore, the article discusses the overall lexicographical relevance of a fine-grained phraseological typology, which has to some extent been questioned by the strictly functional Aarhus school of lexicography. At the same time the analysis offers a lexicological overview of a large number of quite differentiated phraseological categories.

Indledning

Inden for den metaleksikografiske diskussion af flerordsforbindelser kan der identificeres to positioner i forhold til nødvendigheden af en detaljeret kategorisering af flerordsforbindelserne i det leksikografiske arbejde. Kategoristerne mener at lingvistiske kategorier har fuld og absolut gyldighed for leksikografien; anti-kategoristerne derimod mener at de overhovedet ingen har. Vi vil her forsøge os med en synteseskabende tredje vej.

Selv om vi et pænt stykke ad vejen er Århus-inspirerede funktionalister, overtager vi ikke antitesen mellem leksikografi og lingvistik fordi vi mener den er for hårdt trukket op og dermed risikerer at blive en falsk modsætning. Vi vil forsøge at demonstrere hvordan lingvistik og leksikografi netop går hånd i hånd, idet vi vil pege på de leksikografiske fordele ved en fint granuleret fraseologisk typologi. Ikke for typologiens egen skyld, men fordi forskellige frasemkategorier skaber forskellige problemer for forskellige typer af sprog- og ordbogsbrugere. Dette gedigent funktionelle aspekt mener vi man overser når man opererer med meget grove kategorier. Man går nemlig for hurtigt i gang med det praktiske ordbogsarbejde uden at have taget højde for de enkelte frasem-

kategoriens særtræk og konsekvenserne for sprog- og ordbogsbrugerne. Det er denne lingvistisk-leksikografiske sammenhæng vi vil argumentere for, ikke på traditionel vis, men på et nyt erkendelsestrin.

På vores vej dertil undersøger vi et udvalg af ordbøger ud fra det samme testmateriale af forskellige frasemtyper. Vi ser på om der er typer der systematisk overses, og prøver at svare på hvorfor. Samtidig undersøger vi hvilke ordbøger der tilgodeser hvilke typer fraser, og hvordan det harmonerer med ordbøgernes egendeclaration. Vi slutter med en overordnet diskussion af den leksikografiske nytte af fraseologiske kategorier.

Undersøgelsen

Det empiriske grundlag er altså en undersøgelse af forskellige frasers repræsentation i udvalgte danske ordbøger. Fraser er *faste* flerordsforbindelser, ikke alle tænkelige ordkombinationer (jf. Bergenholtz 2008). Vi har undersøgt 17 kategorier med 10 eksempler til hver.

Materialet omfatter tre almenordbøger og tre fraseologiske ordbøger, der her kort karakteriseres med angivelse af ordbøgernes egne, evt. implicite, oplysninger om formål:

- DDO: Den Danske Ordbog (2003□05)
 - 13.000 udtryk med selvstændig underartikel; 20.000 kollokationer; 10.000 valensangivelser
 - korpusbaseret
 - trykt, til dels online
 - produktion, reception (eksplicit); dokumentation (implicit)
- NUO: Nudansk Ordbog (2005)
 - i alt 100.000 ord, konstruktioner og ordforbindelser
 - næppe korpusbaseret
 - trykt og cd-rom
 - produktion, reception (implicit)
- RO: Retskrivningsordbogen (2001)
 - 64.000 ord; 9.500 eksempler, bl.a. ordforbindelser
 - ikke korpusbaseret
 - trykt og online
 - produktion (implicit)
- OFV: Ordbogen over Faste Vendinger (2007□)
 - fraseologisk
 - 12.000 artikler; 30.000 faste vendinger
 - næppe korpusbaseret
 - online
 - produktion, reception, videnstilegnelse (eksplicit)

- RØD: Allan Røder: Danske talemåder (1998)
 - fraseologisk, begrænset til typen "infinitiv + tilhørende led i form af substantiver eller proprier"
 - ca. 1650 indgange
 - næppe korpusbaseret, men autentiske belæg
 - trykt
 - reception, produktion (implicit); dokumentation (eksplicit)
- TA: Stig Toftgaard Andersen: Talemåder i dansk (1998)
 - fraseologisk, bredere end Røder, ikke begrænset til bestemt syntaktisk mønster
 - ca. 2800 indgange
 - næppe korpusbaseret
 - trykt
 - reception, produktion, oversættelse, videnstilegnelse (implicit)

Når vi anfører om ordbøgerne er korpusbaserede, er det fordi man kunne forvente at det er en garanti for en bedre og bredere dækning (jf. nedenfor).

Kategorier af faste ordforbindelser

Vi vil kort kommentere de frasemkategorier der bruges i undersøgelsen. Der er mange typer, også flere end man opererer med i forord og vejledninger til ordbøger; til gengæld forekommer de i den lingvistiske litteratur, og en del af dem er termer som Farø (bl.a. 2003, 2006) har foreslået, delvist med udgangspunkt i tysk forskning. I tilslutning hertil vil vi komme med et par bemærkninger til de enkelte typers funktionelle relevans i forhold til brugere og ordbøger. Dette punkt er imidlertid så teoretisk tungt at det i sig selv ville være en afhandling værd. Her handler det kun om princippet.

Fraseoskabeloner er måske den kategori der ligger længst væk fra traditionel opfattelse af fraseologi, men termen har været brugt siden Fleischer (1982). En fraseoskabelon er en ordforbindelse med mange tompladser. Eksempler i testskemaet (efter selve artiklen) er bl.a. a-6: KOMP og KOMP, dvs. et adjektiv i komparativ + *og* + samme adjektiv i komparativ. Forbindelsen udtrykker en stadig stigende grad som i *større og større, bedre og bedre*. En mere kompleks skabelon er eks. a-1: ADJ/ADV_POS og ADJ/ADV_POS_SKEPSIS eksemplificeret ved *godt og godt*: "Kender du ham godt? – Tjah, godt og godt" (= 'det er jeg ikke sikker på'). En tredje ses i eks. a-3: ART (ADJ) SB af ART SB,

dvs. en artikel og et substantiv, evt. med et indskudt adjektiv, + *af* + en artikel og et substantiv: *en mursten af en roman, en drøm af en balkjole*.

Som det fremgår, er det stabile element ofte reduceret til et indholds- svagt funktionsord, mens de øvrige elementer i ordforbindelsen er variable. Funktionelt er fraseoskabeloner lige relevante i produktions- og receptionssammenhæng. Det der kan være et problem, er snarere at formidle skabelonen for brugeren så han/hun kan identificere den, og det på en måde så vedkommende kan erkende dens produktivitet. Elektromiske ordbøger har her (også) en kæmpe fordel. Det afgørende er at man i notationen skelner nøje mellem hvad der er obligatorisk (og på hvilket niveau), og hvad der er variabelt. Samtidig må der tages hensyn til brugerens forudsætninger for sproglig abstraktion og afkodningsevner. Typen er grundlæggende vanskelig at erkende, især uden brug af korpus (jf. Asmussen & Ørnsnes 2009).

Kollokationer er en omdiskuteret kategori (jf. bl.a. Bergenholtz 2008, Malmgren 2008), idet den kan opfattes mere eller mindre snævert. I undersøgelsesmateriale er der eksempler på tre typer "klassiske" kollokationer:

- verbum + substantiv (enhedstryk): *lufte hund*
- adjektiv + substantiv (ikke termkarakter): *hård straf*
- adverbium + adjektiv/adverbium: *isnende kold*

Funktionelt er kollokationer i modsætning til idiommer primært produktionsrelevante, men den binære skelnen mellem idiommer og kollokationer holder ikke i praksis; der er tale om et kontinuum (Braasch 2005).

Støtteverbumbeskrivelser minder om kollokationer med verbum + substantiv og enhedstryk, men er dog mere afgrænsede, dels ved at substantivet er et verbalsubstantiv, dels ved at verbet er relativt indholdstomt. Typisk udtrykker konstruktionen handlingens begyndelse, afslutning eller vedvaren, hvorfor der som regel optræder flere alternierende verber. Til sammen udtrykker konstruktionen ofte det samme som et verbum: *drage en konklusion* = *konkludere*; *sætte sig i bevægelse* = *(begynde at) bevæge sig*, dog med visse stilistiske og kontekstuelle bindinger. De er produktionsrelevante, idet de med deres ofte aktions- artbaserede synonymik giver mulighed for subtil semantisk variation.

Reduplikative ordforbindelser består af to forskellige ord der gentager det samme betydningsindhold, fx *hyle og skribe, godt og grundigt, slide og slæbe*. De har typisk ekspresiv eller forstærkende funktion. De er relevante i receptionssammenhæng fordi de er idiomatiske i mere traditionel definitiv forstand samtidig med at de er potentielle stilistiske virkemidler, ikke mindst i det mere uformelle sprog.

Ekspletivkonstruktioner indeholder et pronomen uden præcis repræsentation, henvisning eller reference, normalt *den* eller *det*. Velkendte eksempler er vejrudtryk som *det regner*, hvor pronomenet tilsyneladende kun har den syntaktiske funktion at være subjekt. Tilsvarende med fx *Hvad er den af?* (= 'hvad er der galt?'), hvor *den* ikke henviser til et tidligere led, men i bedste fald refererer løst til "situationen". Ekspletiverne udgør et potentielt receptionsproblem med deres afvigende brug af pronomenet.

Rutineformler omfatter konventionelle ytringer der bruges i bestemte situationer og næsten kan forudsiges hvis man har et godt kendskab til den pågældende kultur. Eksempler er *god rejse! held og lykke! ha' en god dag!* De er uundværlige i produktion og kan nok have brug for en specifikation af deres brugsbetingelser, ikke mindst for lærergruppen.

Semitermer har en specifik, ofte faglig betydning og består typisk af et adjektiv og et substantiv. Betegnelsen semiterm er begrundet ved at ordforbindelserne befinder sig i gråzonen mellem almensprog og fagsprog. I testskemaet finder man eksempler som *gul feber, global opvarmning, dyrlægens natmad*. De er i høj grad relevante i receptions- sammenhæng i kraft af deres "terminologiserede" betydning.

Parformler (også kendt som tvillingeformler og binominaler) udgøres af to størrelser grupperet omkring en konjunktion, især *og* men også *eller* og *men*. Størrelserne er ofte hinandens modsætninger: *tidligt og sent, utroligt men sandt*, men kan også blot være kendte "par": *salt og peber, navn og adresse*. Det er karakteristisk at rækkefølgen normalt er fast og ofte betinget af lydlig hensyn som fx i *potter og pander*. I forhold til leksikografiske funktioner er det en uhomogen type.

Et **partikelverbum** udgøres af et verbum + en trykstærk partikel (adverbium eller præposition). Kategorien er meget almindelig i de skandinaviske sprog og i engelsk, hvor den kaldes *phrasal verbs*. Eksempler er *kaste op* (både konkret og overført betydning) og *gå til* ('gå hurtigt'; 'blive ødelagt'; 'foregå, ske'). De er uundværlige i både en receptions- og en produktionsordbog eftersom de i mange tilfælde både er idiomatiske og tilhører det centrale ordforråd.

Komparative fraser indeholder konventionelle sammenligninger som fx *kold som is, flad som en pandekage, sove som en sten*. De kan måske synes uidiomatiske, men det er ikke selvklaart at *frisk som en havørn* betyder 'sædeles frisk'. I den trykte ordbog er det i forhold til produktion relevant med en placering under adjektivet, som skal læses bogstaveligt hvorfor frasemet udgør en mulighed for stilistisk variation.

Xenofrasemer er importerede ordforbindelser fra fremmede sprog; i skemaet fra latin, engelsk, tysk, fransk og italiensk, bl.a. *hic et nunc*, *all right*, *aber dabei*, *al dente*. For at komme spektret rundt har vi testet både gamle og nye, lærde og mere almene udtryk. Denne kategori kan udgøre både et receptionsproblem (hvad betyder de overhovedet?) og et produktionsproblem (hvordan staves de?).

Funktionsfraser nærmer sig syntaks. Blandt dem finder vi flerleddede størrelser med syntaktisk og tekststrukturerende funktion, fx præpositioner: *med hensyn til*, *på trods af* og konjunktioner: *både ... og*, *for at*. Deres centrale karakter taget i betragtning hører de hjemme i enhver produktionsordbog for voksne, tydeligt markeret som selvstændige størrelser. Men de er for så vidt også idiomatiske som de ikke er noget 1:1-produkt af deres komponenter, så de bør også kunne findes i en receptionsordbog.

Idiomer er en i princippet velkendt, men også kontroversiel kategori fordi den ikke altid er veldefineret (se nedenfor). Mange af de foregående kategorier falder ind under idiomer i bred forstand hvis disse defineres som ordforbindelser med ikke-kompositionel betydning. I undersøgelsen og i artiklen reserverer vi betegnelsen idiom til de billedlige, ikonografiske udtryk, som har evnen til at fremkalde et mentalt billede. Eksempler fra skemaet er *slå i bordet*, *få kolde fødder*. Idiomer udgør især et receptionsproblem i kraft af deres mere eller mindre uigennemsigtige betydning, men visse højfrekvente idiomer er desuden produktivt ikke til at komme uden om.

Ordsprog er hele sætninger, mikrotekster. Et ordsprog er et konventionaliseret alment udsagn. Funktionelt er det ud over ordsprogenes grundlæggende betydning også relevant at fokusere på hvad de rent faktisk bliver *brugt* til i sproget. Det vil i nogle tilfælde kræve empiriske studier.

Frasemer med unik komponent. *Unikal* sigter til at komponenten ikke forekommer i fri brug, men kun i et eller flere faste udtryk. Det er ord som *pappenhejmer* i udtrykket *kende sine pappenhejmere* og *gordisk* som i *en gordisk knude*. De er først og fremmest oplagte i receptionsordbøger, men også i sådanne der giver etymologiske oplysninger, dvs. som tager vidensfunktionen alvorligt.

Frasemer med stivnet bøjningsendelse indeholder bøjningsformer der har overlevet fra et ældre sprogtrin, typisk styret af en præposition. Eksempler er *på fode*, *til blods*, *i morges*. De kalder både på en selvstændig placering i lemmalisten og en beskrivelse i sammenhæng med grundordet hvis de skal kunne findes af alle. Dermed tages der også

højde for at fremmedsprogede kan slå deres betydning op, og at videbegærlige kan finde en forklaring på den sære endelse.

Bevingede ord er behandlet indgående af Brink/Farø (2007), og vi vil her indskrænke os til en kort karakteristik. Bevingede ord kan ifølge det nævnte bidrag være enkeltord, men vil i denne sammenhæng kun omfatte flerordsforbindelser. Ligesom ved ordsprogene er der da tale om mikrotekster, og de bruges med bevidsthed om at de citeres, og med henvisning til tidligere situationer hvor det pågældende udtryk er blevet brugt. I skemaet finder man eksempler som *Gud bevare Danmark!* (dronning Margrethe II) og *Det er en tysker!* (tv-serien Matador). Kategorien lægger op til en grundlæggende funktionel overvejelse over om de skal medtages i almenordbøgerne og de fraseologiske specialordbøger eller ej. Vores udgangspunkt er at de skal vurderes ud fra nøjagtig de samme kriterier som det øvrige vokabular, og at de i tilfælde af inklusion også kan få en kommunikativt orienteret behandling, dvs. det er ikke nødvendigvis bare filologiske oplysninger det handler om: Hvem bruger dem hvornår og med hvilken effekt?

Samlet set mener vi altså at der er gode, teoretisk-funktionalistiske argumenter for i første omgang at holde de mange fraseologiske kategorier analytisk adskilt i leksikografisk sammenhæng. Hvorvidt man herefter samler dem igen, inkluderer dem alle, præsenterer dem på samme måde, terminologiserer dem over for brugerne, er alt sammen nye spørgsmål der må afgøres funktionelt.

Metoden

Efter at have præsenteret de undersøgte ordbøger og kategorier af ordforbindelser vil vi kort gøre rede for den anvendte metode. Alle de undersøgte udtryk er tilfældigt udvalgt, men en personlig tendens kan ikke udelukkes¹. Alle udtryk er tjekket i alle ordbøger, og i testskemaet findes resultaterne noteret på følgende måde: Er udtrykket med, sættes +; er det delvis med, sættes (+); er det ikke med, sættes -. Denne notation indebærer en vis usikkerhed, fx med hensyn til præcis hvornår et udtryk er med.

Dernæst er det også afgørende hvordan et givet udtryk er behandlet. Der gives en række muligheder som hver især kan pege mere eller mindre i retning af + hhv. -. Fx kan en ordforbindelse behandles i en selvstændig artikel eller underartikel med udførlige oplysninger; her er der bl.a. store forskelle på om ordsprog blot nævnes, eller om de

¹ Fx kan det spille en rolle at begge artiklens forfattere har været ansat på DDO.

forklares og evt. forsynes med historiske oplysninger. I en lang række tilfælde nævnes et udtryk uden forklaringer eller eksempler. Begge disse tilfælde vil normalt udløse et +.

I andre tilfælde forekommer udtrykket i en varierende form. Her er normalt noteret et (+). Hvis udtrykket slet ikke forekommer, har det udløst et -. Der er særlige problemer forbundet med udtryk med tompladser, især fraseoskabeloner: Hvordan kan man være sikker på at de ikke i en eller anden grad er med i ordbøgerne? Denne usikkerhed har udløst en række (+).

Fokus i undersøgelsen ligger på det kvantitative, dvs. hvor mange udtryk man faktisk kan få oplysninger om.

Foreløbige konklusioner

Et første indtryk af undersøgelsens resultater tillader os at drage nogle foreløbige konklusioner. Det er bemærkelsesværdigt at specialordbøgerne kun dækker fraseologi meget selektivt. RØD og TA gør sig bedst gældende inden for (ikonografiske) idiomer og TA desuden også inden for komparative frasemer. I lidt mindre grad dækker de frasemer med unikale komponent og stivnede bøjningsformer.

OFV dækker lidt bredere inden for de forskellige kategorier. Idiommer dækkes cirka lige så godt som i de andre almenordbøger og specialordbøger. Ordsprog dækkes fint ind og bevingede ord bedre end i nogen af de andre. Unikale komponenter, stivnede bøjningsendelser, partikelverber og reduplikativer er også ganske godt repræsenteret.

RO er også en specialordbog, men ikke en fraseologisk. Fokus er på stavning og bøjning, og følgelig er de fleste kategorier slet ikke med. Undtagelser er netop de stivnede bøjningsformer og til en vis grad de unikale komponenter. Funktionsfrasemerne er også pænt repræsenteret i RO, formentlig igen fordi vægten i en retskrivningsordbog må ligge på det formelle og grammatiske.

Almenordbøgerne viser sig at dække fraseologien bredest ind, med en klar undtagelse ved de bevingede ord. NUO dækker godt ind ved de fleste kategorier omend xenofrasemer, unikale komponenter og kollokationer er lidt ringere repræsenteret.

DDO dækker bedst ind i alle kategorier – undtagen bevingede ord. Denne kategori er dækket meget dårligt ind, og det kan skyldes manglende opmærksomhed eller et bevidst fravalg. Det kan også skyldes den gennemførte brug af korpus, der til gengæld formentlig har sikret den brede repræsentation i de andre kategorier. Relativt få bevingede ord er

sluppet med ind i ordbogen og da især hvis de samtidig er idiomer eller ordsprog. Kategorierne udelukker nemlig ikke hinanden gensidigt.

Almenordbøgerne dækker således bedre rent kvantitativt end de fraseologiske specialordbøger, selv i specialordbøgernes de facto kerneområde: de ikonografiske idiomer. Til gengæld kan specialordbøgerne bringe flere oplysninger om hvert idiom: RØD anfører fx en del citater og bringer detaljerede oplysninger om bl.a. stilleje, datering, historisk baggrund og motivering. TA bringer oversættelser til andre sprog², synonymer, henvisning til emneregister med emner som beklædning, dyr, farver m.m. OFV giver mange oplysninger om grammatik, eksempler, historisk baggrund, synonyme udtryk og "associationer", men overordnet set må man undre sig over at dækningsgraden ikke er større inden for kerneområdet.

Leksikografi og lingvistik

Vi forlader nu analysen og går over til diskussionen. Vi starter med et citat af Århus-skolen fra en artikel i Linguistik Online:

The great majority of the phraseological friends of lexicography are characterised by having sophisticated concerns about phraseological classifications and the description of a number of phraseological types. They see it as their mission to help lexicographers (whom they apparently all seem to believe are in dire need of help) (Almind et al. 2006: u.s.)

Den leksikografiske funktionsskole på Center for Leksikografi i Århus opstiller i sine skrifter ofte en skarp modsætning mellem leksikografi og lingvistik. Ordbøger er for leksikografer, ikke lingvister. Det synspunkt er vi til dels enige i, men i stedet for at fremmane billedet af en "krig" mellem de to lejre vil vi foreslå at leksikograferne lytter til lingvisterne inden de kaster vrage på deres forslag. På samme måde må lingvisterne, herunder fraseologerne, naturligvis indstille sig på at det ikke nødvendigvis er alle deres distinktioner der er relevante i alle leksikografiske kontekster³.

² Man kan dog betvivle brugbarheden af disse oversættelser der ofte bygger på overfladiske overensstemmelser og ikke funktionelle ligheder.

³ At Bergenholtz (i trykken) antager at vi opfatter de 17 fraseologiske (ikke-udtømmende) typer som direkte relevante for alle leksikografiske kontekster og brugere, er en misforståelse. Det har vi aldrig postuleret.

Kollokationsdiskussionen

I Bergenholtz/Vrangs (2005:181ff.) anmeldelse af bind 2 og 3 af DDO kritiseres ordbogen for ikke at give kollokationer til et ord som *kejserbusk*. Men pointen er netop at der ingen kollokationer eksisterer med dette ord. Kollokationer er i sidste ende et statistisk begreb og et relevansbegreb. Vi mener således ikke at det såkaldte lingvistiske kollokationsbegreb, som eksemplerne i skemaet bygger på, er ubrugeligt i leksikografien (Bergenholtz 2008 og i trykken). Tværtimod dækker det over et særdeles brugerrelevant indhold, ikke mindst for lærnere, men også for funktionen produktion for modersmålsbrugere. Kollokationer er, sammen med rutineformler, den kommunikativt væsentligste fraseologiske kategori. Ud fra den betragtning ville det være mere samfundsnyttigt hvis vi fik en korpusbaseret kollokationsordbog i stedet for endnu en idiomordbog på dansk. DDO er det tætteste vi kommer en kollokationsordbog, men det kan gøres endnu bedre (jf. Trap-Jensen 2005).

Lad os se hvad der sker hvis man opgiver det lingvistiske kollokationsbegreb og ikke adskiller det skarpt fra eksempelsætninger. I OFV finder man hvad vi kalder "semitermen" *dyrlægens natmad*. Det er et stykke rugbrød med saltkød, leverpostej, sky og rå løg og hører til et traditionelt dansk smørrebrødsfad. I ordbogen får man en række syntagmer hvor forbindelsen indgår:

bestille dyrlægens natmad
elske et stykke dyrlægens natmad
lave dyrlægens natmad
spise dyrlægens natmad
tage et stykke dyrlægens natmad fra et fad
tilberede dyrlægens natmad

En del brugere vil dog være i tvivl om disse ordforbindelsers status, som ordbogen kalder *fastе vendinger*, dvs. de får reelt samme status som *dyrlægens natmad* selv. Imidlertid er det rene eksempelsætninger, ikke kollokationer. Det viser både korpusøgninger og det faktum at man ville kunne lave en næsten uendelig liste af sådanne potentielle sætninger, fx:

få dyrlægens natmad med i madpakken
leve af dyrlægens natmad
hade dyrlægens natmad

...

Set fra den vidensrelaterede funktion *sproglæring* er dét uøkonomisk for brugeren: Det er ikke udtryk det kan betale sig at lære. Der er for lidt relevans, for lidt komprimering. Både i Bergenholtz (2008:14) og i Bergenholtz/Vrang (2005:181) fremhæves det at DDO "har forsømt at give den særligt vigtige sprogproduktionshjælp ved hjælp af rigtigt mange kollokationsangivelser". Når man ser på de såkaldte kollokationer i NET og i OFV, er de imidlertid ofte meget lidt prægnante og konventionelle. Eksempler er *en etbenet høne*, *en etbenet mand*, *et etbenet stativ*. Som eksempler kan de måske være gode nok, men ikke som elementer der er værd at indprente sig. Læseren efterlades med det indtryk at OFV og NET er bedre kollokationsværktøjer end DDO, ja dens kollokationshåndtering betegnes som "en stor svaghed" (Bergenholtz/Vrang 2005:181). Men er den det? Hvis man ser på tallene i række (b) i vores skema, er billedet unægtelig et andet, idet det selvfølgelig er baseret på vores langt mere restriktive kollokationsopfattelse.

Vi fastholder altså at kollokationer er leksikaliserede og indlæringsrelevante ordforrådsstørrelser. De er ikke mere eller mindre tilfældige eksempler på mulig brug af ord i kontekst. Og vi ser ingen fordel i at slå det relativt velfungerende kollokationsbegreb sammen med eksempelsætningerne i et nyt overbegreb. Vi har vist hvilke konsekvenser det kan få, nemlig for meget idiosynkratisk stof i ordbogen som man risikerer at lide informationsdøden i.

Idiomdiskussionen

En anden frasem-leksikografisk diskussion omhandler begrebet *idiom*. I Farøs (2004) anmeldelse af *Idiomordbogen*, forgængeren for OFV, blev det bl.a. fremført at det typiske brede, negativt formulerede idiombegreb kan være et leksikografisk problem. Definitionen i *Idiomordbogen* lød sådan her: "Hvis summen af betydningen af de enkelte ord i en ordforbindelse ikke svarer til betydningen af hele ordforbindelsen, er der tale om et idiom." Denne definition er leksikografisk problematisk fordi den i princippet åbner for en meget omfattende vifte af fraseologiske typer der i denne forstand alle er idiomatiske. Det er der ikke noget galt i hvis det ikke var fordi det i praksis er det mere farverige stof der bliver fokuseret på i selektionen, sådan som optællingen viste. Det viser sig nemlig gang på gang at forskere og leksikografer der ellers anvender den brede idiomdefinition, stort set altid nævner ikonografiske fraser når de bliver bedt om at give et eksempel på et "idiom". I OFV nævnes fx *stille ngn i skyggen*. Samtidig får man at vide at en ordforbindelse

som ”*lire op* kan ikke kaldes et idiom”. Det er ellers i fin overensstemmelse med definitionen, for partikelverbets betydning er ikke lig med *lire + op*’s betydning hver for sig.

Den negative idiomdefinition er så bred at den faktisk omfatter ordforbindelser der af de fleste nævnes som gode eksempler på kollokationer, fx *slå græs*, *børste tænder*, *hæve penge* og *dække bord*. Der er jo ikke tale om at græsset bliver tævet, at tænderne friseres, at pengene løftes, eller at bordet dækkes til. I stedet er det specialiserede handlinger som betegnes relativt idiosynkratisk med disse formuleringer. Man plejer at slippe let af sted med det ved alene at fokusere på aspektet *reception* og sige at disse ordforbindelser ikke volder problemer ved tekstlæsning. Men er det sikkert at alle udlændinge umiddelbart forstår hvad *slå græs* betyder? Og hvorfor er lige netop receptionsaspektet kategoridannende? Det kan godt være at en dansker kan forstå kollokationen *das Fahrrad schieben*, men det er ikke utænkeligt at han/hun vil udlede noget andet end det der var intenderet, fx at cyklen bliver *skubbet* og ikke trukket. *Trække cyklen* er ellers et standardeksempel på en kollokation.

Der er altså mindst to betydninger af *idiom* (Farø 2003, 2006): Den ene er negativ og så bred at den i virkeligheden omfatter en meget stor del af de samlede leksikaliserede ordforbindelser der næsten alle indebærer noget idiomatisk. Når de manuelt kompilerende leksikografer så samtidig især er fokuserede på de farverige ordforbindelser, hvor sjældne de end måtte være, så opstår der et administrationsproblem – men altså i sidste ende også et brugerproblem. Konsekvensen er at det måske var bedre at se nærmere på de mange mere subtile undertyper vi her har behandlet en del af, frem for udelukkende at operere med det brede idiombegreb. Typerne må gennemgås hver for sig med henblik på deres funktioner og mulige barrierer for brugerne samt de tekniske rammer ordbogsprojektet lægger op til. Men det er ikke den eneste måde hvorpå man kan undgå de skævheder vi har påpeget. En anden løsning er en mere konsekvent korpusbaseret så det idiosynkratiske spiller en mindre rolle. Det vil udjævne nogle af skævhederne af sig selv, men man får altså også mindre kategorikontrol medmindre man kombinerer de to metoder.

Mishandlede ordforbindelser

Vi har under de foreløbige konklusioner nævnt de *oversete* ordforbindelser. Vi skal nu se lidt mere på de *mishandlede*. Vi vil nøjes med at

trække tre aspekter frem her, nemlig: (1) placering, (2) notation og (3) selektion, og der kan kun blive plads til enkelte eksempler.

Ad (1) placering

Det er uhensigtsmæssigt at DDO lader reduplikative fraser optræde uformidlet i feltet med fuldt gennemskuelige ordforbindelser. For selv om forbindelsen *hyle og skrike* umiddelbart kan synes fuldt gennemskuelig, så er det grammatisk en mærkelig dannelse. Det er heller ikke indlysende at den ud over et ekspressivt indhold udtrykker utilfredshed, ironi eller afstandtagen i forhold til fx *skrike* alene, som forbindelsen altså faktisk ikke er synonym med. Desuden er typen næppe produktiv. Det er altså i forhold til de fleste brugertyper og funktioner en nødvendighed at konstruktionen placeres, markeres og beskrives særskilt.

Ad (2) notation

Mishandling mht. notation er udbredt i de undersøgte ordbøger, så brugeren får uhensigtsmæssige redskaber i hånden. I OFV finder man et tilsyneladende idiom *være i politiets kikkert*. Det er imidlertid en tilfældig realisering af den mere grundlæggende form *være i ngns kikkert*. Man kan fx være i *embedsmændenes*, *myndighedernes* og *skattevæsenets kikkert*. Notationen giver dermed et for indskrænket billede af udtrykkets produktivitet.

Det samme gør NUO’s sublemmaer *stave sig igennem ng* og *spise sig gennem ng*. De er gode nok isoleret betragtet. Man får jo at vide hvad vendingen betyder. Hvad man dog ikke får at vide, er at det er forholdsvis tilfældige realiseringer af en langt mere grundlæggende og meget produktiv skabelon som man kan notere VB sig (i)gennem NP. Det er en fraseoskabelon, og brugeren vil kunne have behov for at slå andre realiseringer op end de to udvalgte, fx *Anja Christensen har ofte grædt sig gennem julen*, *fik lige tygget mig gennem vejledningen*, *zappede mig igennem aftenen*. Netop i en elektronisk ordbog er det muligt at give brugeren den slags produktions- og vidensrelaterede værktøjer i hånden.

I den sammenhæng kan man også nævne DDO’s lakoniske behandling af ekspletivkonstruktioner under en betydning af pronomenet *den*: ”bruges uden egentligt indhold i en række mere eller mindre faste udtryk” med eksempler som *regne den ud*, *drive den af*, *den sad*, *være på*

den, så for den, hvad er den af, så fik den ellers hele armen. Men er det virkelig bare det? I det omfang *den* er produktivt uden for fraseologisk sammenhæng i betydningen 'situation' eller 'kontekst', skal betydningen selvfølgelig behandles under pronomenet. Men de faste udtryk skal behandles selvstændigt. Det er et lukket inventar, og brugeren kan ikke regne udtrykkenes betydning ud, specielt når han/hun bare får at vide at *den* egentlig ikke betyder noget.

Ad (3) selektion

Med hensyn til selve selektionen af ordforbindelser sker der i nogle tilfælde en mishandling af selve begrebet "fast vending". Vi er faldet over mange eksempler på såkaldte faste vendinger i OFV som i hvert fald ikke er faste i betydningen 'forankret i sprogbrugen'. Her er et par stykker hvor tallet i parentes markerer forekomster på internettet – uden for OFV selv:

- En dårlig pige er god til den slags, som en god pige er dårlig til (0)
- Hvad der er nødvendigt, det er nødvendigt, sagde pigen; hun solgte sit natøj og købte parfume for pengene (0)
- Bonden kan sagtens; mens han sover, gror græsset (0)
- En kvinde uden mand er som en mus uden bowlerhat (0)
- være som tyttebærsyltetøj uden tyt (0)
- flekse puddelen (0)

Hvis de så ikke markeres som sjældne, ender de med at være farlige produktionsemner i hånden på den ubefæstede bruger.

Delkonklusion

De nævnte mishandlingstyper hænger også sammen med kategoriseringsforhold: En større grad af leksikografisk fokus på de forskellige – lingvistiske – typer af ordforbindelser vil kunne være med til at ramme det rigtige analyseniveau og i det hele taget forbedre den leksikografiske beskrivelse. Kategoribevidstheden begynder nok i lingvistikken, i dette tilfælde i fraseologien. Men den bør ende og evt. omformes i leksikografien.

Konklusioner

Man kan ikke længere med rette påstå at fraseologien som sådan er en lidt overset genstand i danske ordbøger. Det man i dag kan sige, er at der er meget stor forskel på hvilke *typer* fraser ordbøgerne har fokus på, og hvilke ordbøger som er gode til hvad. Det er noget af det vi har forsøgt at skabe et overblik over med vores typologiske analyse der samtidig er funktionelt orienteret. Vi prøver altså på at få lingvistikken og leksikografien til at mødes i stedet for at lade dem bekrige hinanden.

For det første har vi konstateret at en del typer af fraser der falder under idiombegrebet i bredere forstand, ikke eller så godt som ikke bliver tilgodeset i andre ordbøger end DDO og i nogen grad NUO. Her taler tallene i skemaet deres tydelige sprog. Det er fraseoskabelonerne og unikalerne som er relativt dårligt dækket generelt, mens reduplikative, komparative og ekspletive fraser samt støtteverbumskonstruktioner, xenofrasemer og semitermer stort set er fraværende alle andre steder end i DDO og til dels NUO. Omvendt er idiommer og ordsprog generelt godt dækket ind, i hvert fald de steder hvor ordsprog principielt medtages. De bevingede ord har det bedst, omend ikke overvældende godt, i OFV, men også til den genstand findes der specialordbøger som vi ikke kan komme ind på her.

Der tegner sig altså det billede at ordbøgerne i nogen grad favoriserer de spektakulære og farverige flerordsforbindelser, mens de mere subtile og upåfaldende typer med fx tompladser får en noget stedmoderlig behandling. Det på trods af at brugerrelevansen af de sidstnævnte ofte er større end ved de farverige, som ydermere ofte er sjældne. Favoriseringen sker dels på *genreniveau*: Rene "idiomordbøger" er næsten konsekvent ikonografisk orienterede, dels på *selektionsniveau*: De fleste ordbøger favoriserer det farverige på bekostning af det basale og frekvente. Det fører til en uheldig ubalance så man fx i OFV kan slå ukurante og forældede vendinger op, men ikke centrale funktionsfraser som *al den stund* og *med hensyn til* eller partikelverber som *se ned på* og *falde til*. Fraseoskabelonerne volder problemer alle steder. Leksikografien har det meget bedre med manifesterede størrelser end med tompladser. OFV gør det rigtige i et par tilfælde ved simpelthen at nævne de hyppigste realiseringer, men metoden kan langt fra bruges ved dem alle. Desuden får man som bruger ikke noget indtryk af skabelonens produktivitet når beskrivelsen så at sige er 1:1 med sprogbrugen.

For det andet er der meget stor forskel på hvordan de enkelte ordbøger dækker vores testmateriale. Som nævnt scorer DDO i stort set alle tilfælde højest. I et enkelt gælder det dog ikke, nemlig ved de bevingede

ord. Denne kategori synes ikke at være en del af ordbogens koncept selv om det egentlig ikke er indlysende at etablerede citater ikke skulle være relevant ordbogsstof. Generelt må man dog sige at DDO udnytter pladsen yderst økonomisk som den dokumentationsordbog den i hvert fald *også* er. Det kan på nogle punkter give en pædagogisk slagside, som Århus-skolen har påpeget (fx Bergenholtz/Vrang 2005), men en lavere komprimeringsgrad ville uvægerligt fylde væsentligt mere. DDO er altså ikke ligefrem en begynderordbog, men den indeholder i langt højere grad end andre ordbøger sprogets centrale og konventionelle ordforbindelser; det viser vores undersøgelse. Om de så bliver fulgt pædagogisk helt til dørs, er en anden sag. En elektronisk ordbog har jo her en uhyre fordel mht. plads til eksempler, men i en del tilfælde er man netop i den elektroniske OFV tæt på præcis den informationsdød Bergenholtz (2008) er inde på.

Overordnet er vores konklusion at kategorisering af fraserne er en absolut nødvendighed for en videreudvikling af fraseografien som et delområde af leksikografien, men at kategoriseringen naturligvis skal tilpasses de aktuelle leksikografiske behov. Det vil være uhensigtsmæssigt ikke at tage udgangspunkt i fraseologiske kategoriseringsforslag som herefter modificeres til de specifikke leksikografiske behov.

Kategoriseringen er både til gavn for en hensigtsmæssig og afbalanceret lemmaselektion som udmærket kan tage udgangspunkt i funktionelle kriterier ligesom vi delvist har gjort det i vores egen analyse. Men selv vores funktionsanalyse er relativt abstrakt og kan tilpasses det konkrete ordbogsprojekts præmisser yderligere. Kategoriseringen tjener også andre formål, så som en hensigtsmæssig og evt. ensartet beskrivelse af fraserne og en passende dækning af *typerne*, jf. de meget divergerende dækningsgrader i skemaet. Men den vil også fx imødekomme nogle lærerbrugeres ønske om at se andre fraser af samme type. Det er selvfølgelig især en mulighed i elektroniske ordbøger.